

УДК:34.148:004

КЛИМЧУК М.П., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

МАРКО С.І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ

ІНФОРМАЦІЙНА ЦІННІСТЬ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ

***Анотація.** У статті досліджуються проблеми оцінки висновку експерта як джерела доказів, передбаченого частиною 2 статті 65 КПК України, а також питання щодо інформаційної цінності даного джерела доказів та можливості його використання в ході доказування у кримінальній справі.*

***Аннотация.** В статье исследуются проблемы оценки заключения эксперта как источника доказательств, предусмотренного частью 2 статьи 65 УПК Украины, а также вопросы информационной ценности данного источника доказательств и возможности его использования в ходе доказывания по уголовному делу.*

***Summary.** This paper investigates the problem of assessment as a source of expert opinion evidence under paragraph 2 of Article 65 of the Criminal Procedure Code, as well as questions about the information value of this source of evidence and its possible use in the course of proof in a criminal case.*

***Ключові слова:** докази, джерела доказів, інформація, експерт, експертиза.*

***Постановка проблеми.** Дослідження проблемних питань джерел доказів з відповідним рівнем їхнього теоретичного обґрунтування відбувалося у кожній історичній формі побудови кримінального процесу. Проте наукове дослідження джерел доказів, з'ясування їх природи і місця у кримінальному судочинстві почалися порівняно пізно. Так, наприклад, теоретичне обґрунтування і законодавче закріплення висновку експерта з'явилися лише у ХІХ ст., хоча в кримінальному судочинстві знання спеціалістів використовувалися з давніх часів [1, с. 83].*

Проблеми, пов'язані з відокремленим розглядом оцінки доказів та їх процесуальних джерел обумовлені також і тим, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України регулює лише оцінку доказів (ст. 67 КПК України) [2], а про оцінку їх процесуальних джерел нічого не згадується. Хоча, на нашу думку, такий підхід законодавця не слід тлумачити як необхідність оцінювати тільки відомості про факти поза оцінкою їх джерел.

Результатом проведення експертизи є відповідний документ – висновок експерта, який є одним із передбачених КПК України (ч. 2 ст. 65) джерел доказів [2]. Як і будь-яке джерело доказів, висновок експерта підлягає оцінці особою, що проводить дізнання, слідчим, прокурором та судом. Але те, що висновки експертизи ґрунтуються на спеціальних, наукових знаннях експерта, привело до появи в науці кримінального процесу різних точок зору щодо змісту і об'єму оцінки висновку експерта.

***Стан досліджень.** Дослідженню поняття висновку експерта та його використання в ході доказування у кримінальній справі присягли свої роботи такі вчені, як С.А. Альперт, В.Д. Арсеньєв, Л.М. Карнеєва, А.М. Ларін, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Н.В. Сибільова, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, М.Є. Шумило, Н.Я. Якубович та інші. Велика кількість робіт зазначених вчених наукових ідей і пропозицій, сформульованих в їх роботах, вже знайшли відображення в законодавстві і використовуються в практичній діяльності правоохоронних органів.*

Проте, незважаючи на значний розвиток, який зазнала теорія доказів, на сьогодні серед процесуалістів проблемними залишаються деякі питання, пов'язані з оцінкою висновку експерта як джерела доказів, передбаченого частиною 2 статті 65 КПК України. Викликає дискусію питання щодо інформаційної цінності висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. За таких обставин виникає необхідність вирішення зазначених проблем у межах статті.

Виклад основних положень. Експертиза займає важливе місце в кримінальному судочинстві, її функція полягає у вирішенні на підставі спеціальних пізнань і навичок питань, що виникають під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ. Об'єктами експертного дослідження можуть бути люди, трупи, речі, документи, транспортні засоби, явища і процеси.

Метою дослідження є добування і перекодування в зрозумілу для суб'єкта доказування і учасників процесу доказову інформацію, створення нових доказів [3, с. 207 – 208].

Згідно зі ст. 7 Закону України “Про судову експертизу” та п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 “Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” [4] судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами і відомчими службами, до яких належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції і Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, служби безпеки України. Вона також може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії) та громадянами за разовими договорами.

Проведення судової експертизи під час розслідування злочинів регламентоване Законом України “Про судову експертизу” [5], Кримінально-процесуальним кодексом (ст.ст. 75 – 77, 196 – 205, 310 – 312) [2], Постановою Пленуму Верховного Суду України “Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” [4], Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз Мін'юсту України [6], Настановою про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України [7], Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи МОЗ України [8] та ін.

Згідно з ч. 2 ст. 65 КПК України висновок експерта є джерелом фактичних даних, які цікавлять слідство та суд у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи. Джерела фактичних даних в юридичній літературі іменують по-різному: джерелами доказів, засобами доказування, видами доказів [9, с. 98 – 99]. Представляється, що термін «джерело доказів» найбільше відповідає змісту та призначенню цього інституту.

Як джерело доказів висновок експерта містить сукупність фактичних даних, встановлених у результаті дослідження матеріальних об'єктів особою, обізнаною в певній галузі науки, техніки, або інших спеціальних знань і з використанням цих знань, а також відомостей, зібраних у кримінальній справі [10, с. 700]. Хід і результати дослідження фіксуються у висновку з додержанням указанного в законі процесуального порядку (ст. 200 КПК України). Воно здійснюється на основі спеціального завдання органу дізнання, слідчого, прокурора або суду. Тому в цьому аспекті про висновок експерта можна говорити як про процесуальний документ. З іншого боку, висновок експерта – це також і власне кінцевий результат проведеного дослідження, відповідь експерта на поставлені питання. У цьому аспекті висновок експерта являє собою результат розумової діяльності експерта, який базується на отриманих у ході дослідження даних та логічно виведених умовиводах. Враховуючи вищесказане, очевидним є те, що висновок експерта необхідно розглядати відповідно до його подвійної природи.

Для висновку експерта як джерела доказів суттєвим є те, що він:

а) є результатом науково-обґрунтованого дослідження;

- б) походить від особи, яка володіє визначеними спеціальними знаннями, без використання яких було б неможливим саме дослідження;
- в) дається з додержанням спеціально встановленого процесуального порядку;
- г) ґрунтується на зібраних у справі доказах [10, с. 700].

Висновок експерта як окремих вид джерела доказів має певні особливості: експерт повідомляє особі, яка призначила експертизу, фактичні дані, встановлені ним особисто під час проведення дослідження в межах поставленого завдання на підставі наявних у експерта спеціальних знань. Процесуальній особі, що призначила таке дослідження, для оцінки висновку не обов'язково мати такі самі спеціальні знання, і вона не повинна проводити для перевірки висновку будь-які власні дослідження і встановлення доказових фактів. Експерт, формулюючи висновок з проведеного дослідження, здійснює оцінку матеріалів експертизи, але така оцінка не є оцінкою доказів, що входить до прерогативи слідчого та суду. В разі проведення правової експертизи і слідчий (суддя), і експерт у своїй оцінній діяльності використовують правові знання, але експертна оцінка, на підставі якої експерт формулює висновок, та оцінка висновку експерта процесуальною особою – не тотожні поняття.

На практиці часто виникають труднощі у визначенні сфери спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, які надаються експертові. Випадки неправильного визначення виду експертизи трапляються, коли призначений слідчим експерт не може сформулювати висновок за поставленими запитаннями, оскільки він є спеціалістом іншого напрямку; подекуди слідчий може відчувати труднощі при визначенні кількісного складу експертів.

Висновок експерта відповідно до кримінально-процесуального законодавства підлягає оцінці особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом на загальних підставах. Відсутність конкретних питань і відповідних відповідей ускладнює цю роботу. Слідчому непросто порівняти вже наявні у справі докази для оцінювання достовірності висновків експертизи. Об'єктивна оцінка висновку експерта дозволяє правильно визначити його місце в системі доказів при розслідуванні кримінальних справ про дорожньо-транспортні злочини. Ефективність судової експертизи багато в чому визначається діяльністю слідчого з оцінки та використання її результатів.

Для правильного й грамотного формулювання питань, які виносяться на вирішення експерта, слідчому необхідно мати уявлення про можливості визначення предмета судової експертизи. Встановлення виду експертизи, визначення компетенції експерта дозволяють слідчому правильно уявити можливості даного виду експертизи і більш чітко сформулювати запитання, винесені на експертне дослідження.

Слід зауважити, що висновок експерта не має переваг перед іншими доказами, хоча він і ґрунтується на спеціальних знаннях. Вони повинні порівнюватися з іншими доказами й оцінюватися слідчим. Про це йдеться в постанові Пленуму Верховного Суду України “Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” і підкреслюється, що інколи всупереч закону суди надають перевагу висновкам експертів як основному джерелу доказів без належної перевірки й оцінки або переоцінюють доказове значення ймовірних висновків [5]. Разом з тим розбіжність висновків експерта з іншими доказами ще не означає їхньої неправильності. Усі докази у справі оцінюються в сукупності, а наявність розбіжностей між ними має пояснюватися. В процесі ознайомлення з висновком експерта у слідчого можуть виникнути певні запитання. Для з'ясування або доповнення висновку слідчий має право допитати експерта з обов'язковим складанням протоколу (ст. 201 КПК України).

Відповідно до ч. 7 ст. 75 КПК України висновок експерта може бути визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, але відповідно до ч. 5 ст. 75 КПК України незгода з висновком експерта повинна бути мотивована особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором, судом у відповідних постанові, ухвалі, вироку [2].

Р.Д. Рахунов відзначав, що вказані особи можуть не погодитися з висновком експертів у випадку:

а) коли виявилась загальна некомпетентність експертів у питанні, що досліджується;

б) неправильності або суперечності методу, яким користувались експерти при проведенні експертизи, або недостатньої наукової обґрунтованості передумов, з яких вони виходять;

в) невідповідності висновків експертів тим положенням, які містяться в дослідній частині;

г) незгоди експертів між собою, що дає суду підстави сумніватися в їх висновках;

д) суперечності акту експертизи обставинам справи і невідповідності висновків експертів даним, встановленим судом;

е) невизначеності висновку експертів;

ж) наявності даних, які свідчать про тенденційне ставлення експертів до дослідження обставин (однобокий підбір фактів і т. ін.);

з) допущення експертами фактичних помилок (прарахунки і т. ін.) [11, с. 184].

Із цього витікає, що, оцінюючи висновок експерта як непереконливий – незалежно від підстав такої оцінки, необхідно виразити свою незгоду з висновком в належній процесуальній формі: з викладенням мотивів оцінки, які призводять до прийняття рішення про призначення додаткової, повторної експертизи або допиту експерта згідно зі ст. 201 КПК України.

На думку А.М. Редіна, якість висновків судових експертів залежить від того, кому доручається проведення експертизи, наскільки експерт володіє спеціальними знаннями в тієї чи іншої галузі, чи має він достатню підготовку і необхідний практичний досвід [12, с.30]. Тому важливим елементом оцінки висновку експерта є перевірка відповідності кваліфікації і досвідченості експерта предмету експертизи, тобто перевірка компетентності експерта.

У спеціальній літературі вказується, що результатом всебічної оцінки висновку експерта, як доказу, може бути встановлене наступне:

1. Висновок визнається повним, категоричним, науково обґрунтованим, якщо він відповідає іншим, зібраним за справою матеріалам.

2. У висновках експерта виявляється ряд фактичних неточностей, незначних розбіжностей в датах, арифметичні помилки і описки, які могли виникнути в результаті недбалості експерта, але вони не впливають на достовірність висновку.

3. Висновок експерта є непереконливим, містить у собі недостатньо ясні формулювання і неповні відповіді на поставлені слідчим питання.

4. Висновок експерта визнається науково необґрунтованим.

5. Буде очевидною неповнота дослідження, оскільки в процесі розслідування виникли нові обставини, які не могли відобразитися в цьому експертному висновку.

6. Експертом перевищені повноваження, надані йому законом (вирішення правових питань, питань, які виходять за межі його компетенції, які не потребують спеціальних знань).

7. Висновок експерта суперечить іншим доказам у справі [13, с. 102].

Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, може бути сумнівним або навіть неправильним з різних причин. Експерту можуть бути надані неправильні вихідні дані або несправжні об'єкти. Може виявитися недостатньо надійною методика, що була ним застосована, і нарешті, експерт, як і всі люди, не застрахований від помилок, які, хоча і рідко, але зустрічаються в експертній практиці. Тому висновок експерта, як і будь-який інший доказ, повинен піддаватися ретельній, всебічній і критичній оцінці.

Змістом оцінки висновків експерта, як і інших джерел доказів, є допустимість, достовірність (автентичність) та повнота.

Оцінка допустимості висновку експерта неможлива без оцінки компетентності експерта, що передбачає встановлення освіти, практичного досвіду, стажу роботи за фахом, вузької спеціалізації в межах цієї професії експерта. Крім того, недопустимим є висновок експерта, якщо експертиза була проведена особою, що підлягає відводу на підставах, передбачених статтями 54, 62 КПК України [2]. Допустимість висновків експерта залежить від допустимості об'єктів, які досліджував експерт. Недопустимість таких об'єктів веде до визнання недопустимим висновку експерта.

Те, що висновки експерта ґрунтуються на наукових знаннях, не виключає необхідності оцінки їх автентичності. Достовірність висновку експерта в значній мірі залежить від достовірності наукових знань, обґрунтованості застосованої під час експертизи методики.

Отже, автентичність висновку експерта значною мірою залежить від достовірності цих знань, обґрунтованості застосованої під час експертизи методики. Як правило, зазначається в літературі, експерти проводять дослідження за методиками, розробленими заздалегідь, офіційно апробованими і затвердженими. Їх надійність, звичайно, досить висока. Проте, практиці відомі випадки, коли наукова обґрунтованість експертної методики ставиться під сумнів ким-небудь з учасників процесу і стає предметом активного обговорення в судовому засіданні. Найчастіше це робиться щодо нетрадиційних, недавно розроблених методик, які ще загально не визнані. Але поки що на практиці найчастіше ставиться під сумнів не наукова обґрунтованість експертної методики, а правомірність її застосування в певному конкретному випадку.

Повнота висновку експерта передбачає: повноту використання матеріалів, наданих експерту; застосування різноманітних методів дослідження, що доповнюють один одного, які необхідні для достовірної відповіді на поставлені запитання; повноту опису у висновках ходу роботи, виконаної експертом.

Під час оцінки висновку експерта слід також мати на увазі положення п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8, згідно з яким у випадках, коли проведено декілька експертиз щодо одного і того ж предмета, в тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, кожний висновок експерта повинен оцінюватися з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження [4]. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок. Не повинна надаватися перевага висновку експерта лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або особою, яка має більший досвід експертної роботи тощо.

Оцінка висновку експерта є досить відповідальним і кропітким для процесуальної особи етапом використання доказів. Проте, на практиці, на відміну від теорії, оцінка висновку експерта здебільшого зводиться до перевірки того, чи на всі поставлені питання експерт дав відповідь, а це не є рівноцінним навіть перевірці повноти висновку, тобто всіх обставин проведеного дослідження, а не тільки збігу кількості відповідей і питань [14, с. 169]. Трапляються й інші помилкові підходи до оцінки висновку експерта.

Досить часто слідчі порівнюють висновки експерта з іншими матеріалами справи, не враховуючи інших частин того самого висновку. Наприклад, не порівнюють питання з отриманими висновками, сприймають ймовірні висновки експертів як докази, що підтверджують той або інший факт.

При перевірці повноти експертного дослідження слідчому потрібно порівняти запитання, поставлені для вирішення перед експертом, з його відповідями. Відомчі нормативні акти, що регламентують діяльність експертів, рекомендують при неправильному або неточному формулюванні запитань експерту самостійно змінити їх, зберігши їх смисловий зміст або з кількох дублюючих питань сформулювати одне. При цьому експерт повинен повідомити про зміну слідчого, а у висновку вказати всі поставлені йому запитання як у їх першому варіанті, так і в зміненому.

У разі виявлення суперечностей між висновком експерта та іншими доказами слідчому або суду необхідно вивчити взаємопов'язані матеріали справи і встановити, чи є їх розбіжність наслідком необґрунтованості (помилковості) висновків експерта або недостовірності доказів, які їм суперечать. У випадках, коли причина суперечності знаходиться в самому змісті висновку, слідчий або суд має право призначити додаткову або повторну експертизу, допитати експерта. Якщо в справі недостатньо фактичних даних для оцінки достовірності висновків експерта, слідчий або суд повинні провести відповідні процесуальні дії з метою отримання необхідних матеріалів або відомостей, що дозволяють провести таку оцінку.

У результаті оцінки висновку слідчий може визнати його повним і обґрунтованим, або недостатньо ясным і повним, і призначити відповідно до ст. 75 КПК України додаткову експертизу або допитати експерта; необґрунтованими або такими, що викликають сумнів у його правильності та за необхідності призначити повторну експертизу або провести інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку висновків експерта. Схоже обґрунтування знаходимо і в проекті КПК № 1233, відповідно до ч. 2 ст. 276 якого, якщо висновок судової експертизи буде визнано неповним або недостатньо ясным, або виникли нові питання, що стосуються раніше досліджуваних обставин кримінальної справи, особа, яка здійснює дізнання, слідчий, суддя, суд можуть призначити додаткову судову експертизу [15].

Призначаючи додаткову або повторну експертизу, керівник має право вимагати від слідчого подання, крім матеріалів експертизи, всіх додатків, схем, а також додаткових матеріалів. У разі призначення додаткової або повторної експертизи до експертної установи (експертів) надаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали стосовно предмета експертизи, зібрані після надання первинного висновку [16].

Експерт може бути допитаним з питань, які викликають сумніви у слідчого (ст. 203 КПК України) [2]. При цьому слід розрізняти роз'яснення та доповнення висновку експерта. Під роз'ясненням висновку експерта, зазвичай, розуміються його показання: про обрану методику дослідження; використані науково-технічні засоби; про характер виявлених ознак; критерії, якими керувався експерт при визначенні ідентифікаційної сукупності ознак; можливі протиріччя між дослідженням і висновками; про окремі терміни і формулювання висновку; про літературу і практичні положення, які стосуються об'єкта дослідження. Під доповненням висновку експерта в юридичній літературі розуміється формулювання додаткових висновків, які витікають із проведених досліджень, але не знайшли відображення у висновку, а також додаткове обґрунтування раніше зроблених висновків.

Дискусійним у кримінально-процесуальній літературі залишається питання з'ясування доказового значення свідчень експерта. Якщо одні без застережень називають відомості, одержані від експерта на допиті свідченням, то інші слушно зазначають, що це лише пояснення або доповнення висновку, а протокол, в якому вони відображені, не є джерелом доказів [17, с. 67]. Л.Д. Удалова також зауважує, що протокол допиту експерта не передбачений законом як самостійне джерело доказів серед протоколів слідчих та судових дій (ст. 82 КПК України) [18, с. 247].

Дійсно, чинний Кримінально-процесуальний закон України не передбачає показань експерта як самостійного джерела доказів (ст.ст. 201, 311 КПК України) [2], тобто формально факти, про які повідомив експерт під час допиту, не можуть бути доказами у кримінальній справі. Однак цілком слушно в ст. 146 Проекту КПК цю помилку усунуто, свідченням експерта надано статусу самостійного джерела доказів [15].

Зазначимо, що встановлені в результаті оцінки висновку експерта протиріччя матеріалам справи та іншим доказам не свідчать обов'язково про допущені експертом помилки. Протиріччя, розбіжності між фактичними даними, встановленими висновком експерта та іншими обставинами справи, особливо тими, які встановлені кількома джерелами доказів, – серйозна підстава для сумнівів щодо правильності висновку експерта. Однак слід мати на увазі, що невідповідність висновку експерта іншим доказам може свідчити як про можливу помилковість висновку, так і про недостовірність цих інших доказів. На нашу думку, усунення вказаної невідповідності доцільно починати з перевірки тих доказів, які не збігаються з висновком експерта, оскільки їх часто можна перевірити без проведення складних досліджень і у стислі терміни.

Часто-густо слідчі переоцінюють значення висновку експерта. Між тим, до оцінки даного виду доказів необхідно підходити критично, виважено, виходячи із основних нормативно закріплених положень. Вивчення практики свідчать, що висновки експерта не завжди відповідають, а іноді й суперечать даним дослідницької частини експертизи та іншим матеріалам справи.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Отже, дослідження інформаційної цінності висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі свідчить, що остаточна кримінально-правова оцінка висновків експерта дається слідчим у сукупності з іншими доказами у справі. Тільки сукупність усіх доказів, може допомогти правильно здійснити оцінку висновку експерта, встановити істину у справі.

Результати як оцінки, так і використання висновків експертів знаходять своє відображення у ряді процесуальних документів: протоколі допиту, постанові про притягнення як обвинувачуваного, обвинувальному висновку, постанові про припинення провадження по справі, протоколі судового засідання, вироку, ухвалі касаційної або наглядової інстанції. Оціночна діяльність слідчого і суду відображається також і в постанові (ухвалі) про призначення повторної або додаткової експертизи [19, с. 210]. Окрім того, результати оцінки і використання висновків експерта повинні відобразитись у належному обсязі, в першу чергу при прийнятті кінцевих рішень органу досудового слідства, передбачених ст. 212 КПК України (обвинувальному висновку, постанові про закриття кримінальної справи, постанові про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про застосування примусових медичних заходів).

Використана література

1. Карнеева Л.М. Развитие основных понятий теории доказательств в советском уголовном процессе / Л.М. Карнеева // Развитие науки и практики уголовного судопроизводства

в свете требований Конституции СССР. – М., 1978. – 285 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 року // ВВР Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

3. Белкин А.Р. Теория доказывания : научно-методическое пособие / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 1999. – 418 с.

4. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. № 8 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.98 р. № 15) // Судові експертизи в Україні : зб. нормат. актів : за станом на 15 червня 2002 р. – К., 2002. – С. 23 – 29.

5. Про судову експертизу: Закон України № 4038-ХІІ від 25 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28 (12.07.94). – Ст. 232.

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : Наказ МЮ України від 08.10.98 р. № 53/5 : із змінами, внесеними згідно з наказами МЮ України від 30.12.04 р. № 144/5 та від 10.06.05 р. № 59/5. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0705%2D98&text=>, 12.09.2006 р.

7. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : Наказ МВС України від 30.09.99 р. № 682. – К., 1999. – 41 с.

8. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 // Судові експертизи в Україні : зб. нормат. актів : станом на 15 червня 2002 р. – К., 2002. – С. 190 – 196.

9. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: научно-практическое пособие / Ю.К. Орлов. – М.: Проспект, 2000. – 144 с.

10. Жогин Н.В. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин. – М. : Юр. лит., 1973. – 736 с.

11. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р.Д. Рахунов. – [2-е изд., перер. и доп.]. – М. : Юр. лит., 1953. – 262 с.

12. Редин А.М. О качестве заключений судебных экспертиз и их доказательственном значении / А.М. Редин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1979. – Вып.19. – С. 28 – 31.

13. Притузова В.А. Заключение эксперта как доказательство в советском уголовном процессе / В.А. Притузова. – М. : Юр. лит., 1959. – 161 с.

14. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 528 с.

15. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстр. № 1233 від 13 грудня 2007 р. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

16. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 року № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 1715.

17. Ляш А.О. Докази і доказування в кримінальному судочинстві : навч. посіб. / А.О. Ляш, С.М. Стахівський. – К. : Університет “Україна”, 2006. – 185 с.

18. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія / Л.Д. Удалова. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 324 с.

19. Можар И.М. О практике оценки и использования заключений экспертов следователями и судьями / И.М. Можар // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1973. – Вып.10. – С. 210 – 214.

~~~~~ * * * ~~~~~